

MANAGEMENT AND ECONOMICS OF ENTERPRISES

DOI: 10.46340/eujem.2022.8.4.3

Yevhen Sytnyk, PhD in Economics

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8260-4032>

Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

CONTINUUM OF TRANSACTION ACTIONS AND SPECIFICATION OF THE TERMS OF THE EXISTENCE OF THE FIRM

Євген Ситник, к. е. н.

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

КОНТИНУУМ ТРАНСАКЦІЙНИХ ДІЙ ТА УТОЧНЕННЯ УМОВ ІСНУВАННЯ ФІРМИ

The concept of a continuum of transactional actions has been introduced. A distinction is made between transaction actions and transaction costs as their value footprint. The term international costs was introduced. The concept of transaction substitution has been introduced. The conditions of existence of the firm and the criteria of institutional efficiency of economic agents are specified. The production (transformation) process creates the need for a certain minimal set of transactional actions. The emergence of a firm as an organizational unit and structure is the creation of a transactional shell of the production process.

The greater the volume of transformational activity of an economic agent, the greater is the continuum of transactional actions that must be performed as a kind of accompaniment or as a shell of the transformational processes carried out by the economic agent.

The firm substitutes itself for transactional actions. This is similar in some ways to replacing water with a submarine or surface ship. Therefore, the process of the firm's execution of a certain set of transactional actions accompanying transformational processes from start to finish can be called the process of replacing transactions.

An economic agent eliminates a certain volume of transactions, but does not move it inside itself in the direct sense. It eliminates this volume through execution, during which a new volume of transactional actions and transaction costs is generated within the economic agent (firm, corporation).

Firm size in transaction cost terms is not the same as firm size in capital terms. The size of the firm in terms of transaction costs is the volume of a continuum of transactional actions, i.e., the volume necessary to perform transactional operations. The value projection of the totality of such actions is transaction costs.

In order to achieve optimality, it is necessary to increase the institutional efficiency, i.e. strive for the maximum increase of the delta (difference) between the array of transactional actions performed by the firm and the array of international actions that took place within the firm during the execution of transactional actions.

Keywords: a continuum of transactional actions, interaction, internaction, transaction substitution, transactional shell of transformational processes, the value trail of transactional activities.

Постановка проблеми. Сконцентрованість інституціонального напрямку сучасної економічної теорії на понятті «транзакційні витрати» не дає змоги побачити за ним більш фундаментальне явище – транзакційні дії, або, щоб уникнути тавтології («акт» – це та ж «дія», тільки іншою мовою),

просто трансакції (не плутати з трансакціями в значенні трансакційних витрат, а також з трансакціями в значенні грошових розрахунків). Треба, нарешті, почати досліджувати саме трансакційні дії як такі, та провести розмежування між витратним слідом сукупності трансакційних дій (слідом, що насправді і є трансакційними витратами) та сукупністю трансакційних дій як такою, без їх вартісної оцінки. На цій базі можна уточнити умови існування фірми в інституційному і економіко-організаційному сенсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці 1930-х років завдяки працям Рональда Коуза (зокрема, стаття «Природа фірми»¹, 1937 р.) та його послідовників у науковий обіг увійшло поняття трансакційних витрат. Свого часу це було новим словом у економічній науці, тому що привернуло увагу широких кіл наукової громадськості до якісно інших витрат, якісно інших у порівнянні зі звичайними, такими знайомими усім трансформаційними.

На базі праць Р. Коуза та його наступників виникла впливова течія в сучасній економічній науці – так званий новий інституціоналізм. Цю школу економічної теорії зазвичай відносять до неокласичного напрямку. Новий поштовх щодо розвитку цих поглядів у США і Європі стався наприкінці 1970-х років і був пов'язаний насамперед з ім'ям Олівера Вільямсона.

У становленні нового інституціоналізму, окрім Р. Коуза і О. Вільямсона, провідну роль зіграли такі економісти Чиказької школи, як Г. Демсец, Р. Познер, У. Нісканен, а також економісти вірджинської школи, що відокремилась від неї: Дж. Бьюкенен, Г. Таллок, Дж. Бреннан. У 1997 р. було засновано «Міжнародне товариство нової інституціональної економіки».

На цей час одним із важливих предметів вивчення нових інституціоналістів є інститути як такі, причому вони досліджуються на двох рівнях. По-перше, це рівень інституційних угод. Тут вивчаються угоди між учасниками економічних відносин, які укладаються для мінімізації трансакційних витрат. Наприклад, одним із таких інститутів є фірма, у якій існує сукупність контрактних зобов'язань її працівників для мінімізації витрат.

По-друге, це рівень інституційного середовища. На цьому рівні вивчаються власне «правила гри», тобто правила, норми і санкції, що утворюють політичні, соціальні і юридичні рамки взаємодії між людьми. Іншими словами, інституційне середовище – це ті рамки, у які включено учасників інституційних відносин.

Як можна побачити, у сучасній інституційній науці досліджується або вартісний слід трансакційних дій, тобто трансакційні витрати (і при цьому власне трансакційні дії як такі залишаються поза зоною уваги), або інституційне середовище, трактоване як «правила гри», причому власне «гра», тобто, знов таки трансакційні дії, лише неявно присутня у цих дослідженнях.

Слід зазначити, що станом на початок 2022 р., різні автори, коли пишуть про трансакційні витрати, не знають і не використовують поняття трансакційних дій, і тому у певній множині випадків ототожнюють трансакційні витрати з трансакційними діями, що призводить до великої плутанини і з поняттями, і у цій галузі економічної науки взагалі.

Якщо казати про сучасний стан досліджень українських науковців з цього приводу, то тут, як і в світовій економічній думці загалом, хоч і працюють над проблематикою трансакційних витрат, також спостерігається концентрація дослідницької уваги лише на трансакційних витратах, а континуум трансакційних дій не досліджується і навіть не називається.

Отже, протягом минулих з часу новаторської статті Р. Коуза дев'яти десятиліть економічна наука не стояла на місці, поглиблювала уявлення про трансакційні витрати і накопичила чимало фактів, що підтверджують зростаючу роль цієї складової економічних процесів. При цьому наразі не спостерігається належна увага до вивчення трансакційних дій, досліджуються лише трансакційні витрати, які є лише їх вартісні та часові сліди. Це спонукає до подальшого вивчення цього кола проблем, до уточнення наукових понять, впровадження нових, розвитку їх системи.

Мета статті полягає в тому, щоб провести розрізнення між трансакційними витратами та трансакційними діями, і на цій основі уточнити умови існування фірми та критерії інституційної ефективності економічних агентів.

Виклад основного матеріалу. Причини збільшення континуума трансакційних дій. Протягом минулих трьох десятиліть у світовій економічній науці відбулося значне зростання уваги до теорії трансакційних витрат. У цього явища є основа, яка полягає в тому, що розширюється сам простір трансакційних дій.

¹ Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. *Economic 4* (16), 386-405.

Можна відзначити п'ять основних груп причин розширення простору трансакційних дій у світовій економіці.

Перша група причин пов'язана із зростанням спеціалізації виробництва. Зростання продуктивності праці в цілому у світовій економіці у якості одного з факторів свого забезпечення має поглиблення розподілу праці у світовому масштабі і розвиток спеціалізації. Відповідно, чим більш розділеною на численні спеціалізовані виробництва є система суспільного виробництва, тим частіше відтворюються ситуації, де треба вирішувати проблему вибору та оптимізації ринкових, організаційних, правових та технологічних зв'язків між господарюючими суб'єктами та інститутами, що об'єктивно розширює простір застосування трансакційних дій та, відповідно, сприяє збільшенню кількості ресурсів (часу, грошей, організаційних та інтелектуальних зусиль), залучених та витрачених для вирішення трансакційних проблем, отже, зростанню трансакційних витрат.

Друга група причин пов'язана із зростанням індивідуалізації споживання та різноманітності благ. У світовій економіці, починаючи приблизно з середини 1970-х і особливо 1980-х років, спостерігається тенденція до індивідуалізації споживання, до задоволення попиту, породженого вкрай малими, вельми специфічними групами споживачів. Це призводить до значного збільшення номенклатури товарів, що виробляються. У свою чергу, бурхливе зростання різноманіття товарних благ, а також ускладнення їх споживчих характеристик, обумовлює зростання складнощів, пов'язаних із співставленням характеристик товарів між собою та вимірюванням корисних властивостей товарних благ. Для оцінки споживчих благ та здійснення споживчого вибору також необхідні дії, які становлять частину континууму трансакційних дій, що також породжує трансакційні витрати.

Третя група пов'язана із розвитком та розширенням світового товарного ринку у просторовому відношенні. Після краху так званої «світової системи соціалізму», тобто командно-адміністративної системи комуністичного типу, для товарів стали відкритими ринки країн пострадянського простору на одній шостій частині земної суші, а це призвело до підвищення значущості логістики (типова трансакційна діяльність) і транспортно-складської інфраструктури для забезпечення світової торгівлі на ринках, що відкрилися. У свою чергу, зміни у масштабі та рівні транспортних видатків зробили можливим і необхідним розвиток великих за розміром форм господарських організацій із своєю складною системою внутрішньої спеціалізації, розподілу праці і, відповідно, опосередкованих все це трансакційних дій.

Четверта група пов'язана з підсиленням ролі урядів і бюрократії в цілому. При всьому декларованому у багатьох країнах лібералізмі, у світі все ще є високою роль урядового (державного) сектору та регулювання економічної діяльності, а у низці регіонів світу відбувається бурхливе зростання впливу загальнонаціональних (центральных, федеральних) та регіональних урядів і бюрократії. Надмірним регулюванням з метою отримання корупційних доходів державними службовцями та високим ступенем одержавлення відрізняється економіка на більшості територій пострадянського простору, особливо у РФ, Білорусі та в Україні, при всій поверхневій різниці політичних моделей у цих країнах. Це та ситуація, коли діяльність уряду і бюрократії великих державних підприємств і інститутів не знижує, а, навпаки, помножує трансакційні витрати, оскільки встановлювані державою правила, що регулюють відносини власності та норми господарської діяльності, в цілій низці пострадянських країн здебільшого неефективні.

Значним ступенем бюрократичного навантаження відрізняється також економіка Євросоюзу, протест проти чого, вважаю, і став однією з причин виходу Великої Британії із цього наднаціонального об'єднання (так званій *Brexit*).

Отже, у сучасній економіці існує декілька причин, внаслідок яких бурхливо розширюється простір застосування трансакційних дій та зростання трансакційних витрат. Все це робить трансакційні дії ще більш помітним компонентом процесу суспільного відтворення, а трансакційні процеси як об'єкт досліджень – рівноцінними трансформаційним процесам.

Ще одна, умовно, п'ята група причин, що призводить до розширення простору трансакційних дій та зростання трансакційних витрат, притаманна перед усім пострадянським країнам, та зумовлена переходом економіки цих країн від командно-адміністративної системи з її централізованим плануванням «до останнього цвяха», до товарно-ринкових відносин із набагато більшою роллю вільного ринку, ніж раніше. Внаслідок цього переходу, причому здійсненого в історично короткі строки, великий та до того не враховуваний статистикою масив неявних трансакційних витрат, який був генерований всередині радянських підприємств, закладів та організацій, в певному сенсі перемістився у ринкову сферу, у простір відносин між підприємствами, і завдяки цьому став помітним.

Вочевидь, саме про цей процес перетворення неявних витрат радянської командно-адміністративної економіки на явні ринкові, що відбувся із крахом «розвинутого соціалізму», говорить харківський дослідник С.І. Архієреєв: «В командной системе основную часть издержек составляли интеракционные издержки, а они по самой своей природе чаще бывают неявными, так как возникают при непосредственных взаимодействиях людей. Тогда становится понятным факт роста транзакционных издержек при переходе к рынку: они, как более свойственные новому способу организации производства, приходят на смену интеракционным издержкам, присущим командной системе»¹.

Іншими словами, частина транзакційних витрат наче вивалюється із внутрішньої «кухні», із черева організацій і фірм у зовнішнє середовище, і загальна сума транзакційних витрат збільшується за рахунок вичавлювання певного масиву інтеракційних витрат назовні, за межі окремих підприємств та інститутів внаслідок переходу від адміністративно-командної системи до вільно-ринкової.

С.І. Архієреєв був один з перших, хто став використовувати поняття «інтеракційні витрати» (мовою оригіналу – «интеракционные издержки»), бажаючи показати, що «транзакционные издержки присущи исключительно рынку, за рамками которого существуют другие виды издержек эксплуатации экономической системы».

Не вдаючись у дослідження обґрунтованості такого радикального протиставлення та відокремлення одного від іншого транзакційних та інтеракційних витрат, вважаю досить продуктивним використання терміну «інтеракційні витрати», але називаю внутрішні фірмові транзакційні витрати інтеракційними. Інтернакція (від англ. *internal* – внутрішній, домашній) більш точно буде відображати явище таких внутрішніх транзакційних витрат фірм, корпорацій та економічних агентів взагалі.

Про те, що може відбуватися просте переміщення транзакційних послуг із позаринкової сфери у ринок, вказували також Дж. Волліс і Д. Норт у їхньому аналізі джерел розширення транзакційного сектору².

Необхідність розрізнення транзакційних дій та транзакційних витрат. Необхідно розрізнити витратний слід сукупності транзакційних дій (те, що і є, власне, транзакційними витратами) та сукупність транзакційних дій, яку я називаю континуумом транзакційних дій. Без поняття континууму транзакційних дій різні дослідження обов'язково скочуватимуться до ототожнюванню транзакційних витрат із транзакційними діями, що заважає більш адекватному моделюванню процесів.

Але все ж таки, поняття транзакційних витрат навіть у такому грубому вигляді, в якому воно перебувало довгі роки, відіграло свою позитивну роль у науці, бо саме витрати, витратний бік справи дозволили побачити те, що, окрім суто трансформаційних дій і процесів (тобто технологічних дій і процесів, спрямованих на перетворення початкової сировини на готовий товар), у діяльності господарюючих суб'єктів існує ще дещо. Іншими словами, цілий велетенський пласт дій суб'єктів господарювання, який не було помічено економічною наукою до 1930-х років (часу публікації перших статей Р. Коуза та його послідовників щодо транзакційних витрат), став помітним тільки тому, що він створював або обумовлював певні витрати, які створювали супротив господарській діяльності – супротив, котрий нагадував силу тертя, про яку казав К. Эрроу³.

Отже, поняття транзакційних витрат стало першою історичною сходинкою на шляху руху до осягнення поняття транзакційних дій. Транзакційні витрати є вартісним та часовим слідом виконання транзакційних дій. Це не одне й те ж, і це так само слід розрізнити, як розрізняється оплата праці (вартість робочої сили) та сукупність виробничих операцій, здійснених робітниками заради отримання цієї заробітної плати в ході виробничого процесу.

Склад транзакційних дій. Транзакційні дії утворюють декілька великих підмножин. Умовно кажучи, перша – це сукупність всіх транзакційних дій (транзакцій), які виникають тоді, коли закінчується один технологічний процес та починається наступний, суміжний з першим. Під транзакціями розумів саме це один з засновників теорії О. Вільямсон, який визначав транзакцію як «перехід товару чи послуги від заключної точки одного технологічного процесу до вихідної точки іншого, суміжного з першим»⁴.

¹ Архиев, С. И. (2005). *Издержки эксплуатации экономической системы и институциональный транзакционный сектор экономики. Постсоветский институционализм*. Донецк: Каштан, 263-285.

² Wallis, J., North, D. (1986). *Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870-1970 in Longterm Factors in American Economic Growth*. Chicago: The University of Chicago Press, 95-148.

³ Эрроу, К. (1993). Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов. *THESIS*, 2, 19.

⁴ Уильямсон, О. И. (1996). *Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контракция*. Санкт-Петербург: Лениздат, 27.

Друга підмножина – це трансакції, які виникають (або потреба у яких виникає) не у зв'язку з переходом товару чи послуги від однієї стадії виробництва до іншої, але тоді, коли відбувається зміна прав власності. Такі трансакції виникають у зв'язку з відчуженням суб'єктами прав власності на матеріальні або нематеріальні об'єкти. Ця множина включає в себе ті дії, витрати яких можна вважати трансакційними в розумінні Р. Коуза (трансакційні витрати або операційні витрати – *transaction costs* – це витрати у сфері обміну, пов'язані з передачею прав власності).

Окремою підмножиною, з певною часткою умовності, можна вважати сукупність дій, які є взаємодіями суб'єкта господарювання (зокрема, фірми) із органами державного, суспільного, громадського, місцевого і т. ін. моніторингу, контролю і регулювання бізнес-діяльності.

Більш детальна класифікація трансакційних дій, звичайно, можлива, але не входить до завдань цієї статті. Основне, що є важливим в даному контексті, є те, що будь-який виробничий (трансформаційний) процес в сучасному суспільстві породжує потребу у певній мінімальній сукупності трансакційних дій. У свою чергу, виникнення фірми як організаційної одиниці і структури є створенням трансакційної оболонки виробничого процесу.

Процес трансакціозаміщення. Р. Коуз вважав, що фірма витискає певний обсяг трансакцій з вільного ринку: «...витрати витіснених нею (фірмою – Е.С.) ринкових трансакцій»¹. При цьому він ще вважав, що фірма якимось чином бере ці трансакції всередину себе. Багато сучасних продовжувачів доробку Р. Коуза теж вважають, що фірма витискає певний обсяг трансакцій. Але це, на мою думку, є неточним розумінням. По-перше, тут краще казати не про витіснення трансакцій як витрат, а про витіснення трансакційних дій. По-друге, фірма не стільки витискає, скільки виконує трансакційні дії, і лише в цьому сенсі усуває їх. Можна також сказати, що фірма заміщує трансакційні дії, що виконуються, собою.

Це в деякому сенсі є подібним до заміщення води підводним човном або надводним кораблем. Тому можна назвати процес (процеси) виконання фірмою певної сукупності трансакційних дій, що супроводжують трансформаційні процеси від початку (і навіть від підготовки) до закінчення, процесом (процесами) заміщення трансакцій, або, коротше, трансакціозаміщенням.

Отже, з приводу того, що фірма, за Р. Коузом, бере трансакції всередину себе, можна сказати, що це не зовсім коректне уявлення. Насправді замість цього відбувається наступне. Водночас з виконанням трансакційних дій, обумовлених контактом зовнішнього середовища фірми з потребами трансформаційного процесу, всередині фірми виникає певний масив внутрішніх дій і процесів, завдяки яким фірмі і вдається виконати фронт зовнішніх трансакційних дій. Це управління та координація дій персоналу фірми, розподіл повноважень персоналу, виникнення ієрархічних рівнів управління, розподіл і організація робочого часу кожного члена персоналу та усіх разом і т. ін. Весь цей масив є масивом інтернакційних дій або інтернакцій, які, як і трансакційні (зовнішні) дії, має свою вартісну або цінову сторону (а також часовий вимір, який не так просто звести до вартісних величин, на відміну від виробничих (трансформаційних) процесів), що дає можливість казати не тільки про інтернакційні дії, але й, відповідно, про інтернакційні витрати.

Що можна сказати про кількісні параметри масиву інтернакцій? Цей масив інтернакцій у ефективно працюючій фірмі є меншим за масив виконаних (витіснених) фірмою зовнішніх трансакцій, або, у крайньому, граничному випадку, дорівнює йому. Різниця, або дельта, на яку масив внутрішньофірмових дій (інтернакцій) є меншим за масив виконаних фірмою трансакційних (зовнішніх) дій, може бути формалізована наступним рівнянням, і саме вона тримає фірму на плаву, виправдовує її існування в інституційному сенсі:

$$\Delta = T - I, \text{ де}$$

Δ – різниця між трансакційними витратами та інтернакційними витратами;

T – масив здійснених фірмою трансакційних витрат, що виникає внаслідок виконання сукупності трансакційних дій;

I – масив здійснених фірмою інтернакційних витрат, який виникає внаслідок виконання сукупності інтернакційних дій, що відбулися всередині фірми за час (під час) виконання зовнішніх трансакційних дій.

¹ Коуз, Р. (1993). *Фирма, рынок и право*. Москва: Дело ЛТД.

Уточнення умов існування фірми та вимог до її розміру. У зв'язку з вищевикладеним, виникає потреба уточнити умови існування фірми, а також умови її оптимальності, сформульовані Р. Крузом.

Один з сучасних дослідників, М. Сомов, добре виклав традиційний погляд на умови існування фірми, який йде ще від Р. Коуза (наведу мовою оригіналу): «...размер фирмы оптимален, пока предельная стоимость организации каждой новой трансакции внутри фирмы меньше или равна аналогичной рыночной стоимости, тогда как существование фирмы объясняется именно принципиальной возможностью такой ценовой разницы одной и той же трансакции»¹, посилаючись на вже згадану статтю Коуза «*The Nature of the Firm*».

При цьому сам М. Сомов відмовляється розуміти процес переміщення трансакції із зовнішнього середовища, з ринку, всередину фірми, називаючи його «містичним». І це відсилання до містики зрозуміло, враховуючу відсутність чіткого розмежування вищерозглянутих категорій у сучасній економічній науці.

Щоб позбавити цієї «містичності» процес переміщення трансакції із ринку всередину фірми, не варто ототожнювати трансакції, що відбуваються ззовні, та внутрішній масив (масив інтеракцій), що існує всередині фірми. Ще раз вдаючись до аналогії із витіснення води кораблем, таке ототожнювання – те ж саме, що стверджувати, що, оскільки судно витіснило певну кількість води, його внутрішність складається з... цієї самої води. Очевидно, що таке намагання описати та з'ясувати внутрішній устрій судна через хімічний або фізичний «устрій» води, є принципово хибним.

Для цього є декілька причин. По-перше, більшість трансакційних дій неможливо в принципі перемістити всередину фірми, натомість їх треба саме виконати (усунути, запобігти негативним наслідкам невиконання), при цьому вчинити якісь внутрішньофірмові дії, витративши на це певні внутрішньофірмові ресурси. Наприклад, певні юридичні та бухгалтерські дії із мінімізації податкового тиску зменшують трансакційне навантаження на фірму, збільшують розмір обігових коштів і, відповідно, прискорюють обертання капіталу, але викликають збільшені витрати часу і підсилення фінансування відповідних підрозділів і працівників фірми (юристів, бухгалтерів, спеціалістів з податкової оптимізації). Тобто, в процесі виконання певних трансакційних дій, зовнішній фронт яких породжений вимогами, викликами зовнішнього середовища, всередині фірми виникає певний масив інтеракцій, і вони (інтеракції) існують водночас із тими трансакційними діями, які фірма виконує у зовнішньому середовищі. Хоча вартісна проекція тих та інших може бути різною (найчастіше так і є).

По-друге, у випадку так званого «переміщення» трансакцій всередину фірми однакових, повністю співставних трансакцій не існує. Це визнає навіть один з досить відомих сучасних дослідників трансакційних витрат О.С. Сухарев (мовою оригіналу): «...никто не задумался, что трансакции трансакциям – рознь, что они неодинаковы, и вести речь об одинаковых трансакциях является слишком уж большим допущением (трансакции внутри фирмы и на рынке – это совершенно не одинаковые трансакции)»².

По-третє, треба казати не про оптимальний розмір фірми, а про ефективність співвідношення зовнішніх та внутрішніх трансакційних дій, тобто власне трансакційних та інтеракційних дій (і, відповідно, витрат). Оптимальний розмір якоїсь величини відповідно до умов, що склалися, передбачає можливість зміни цієї величини як в одному, так і у протилежному напрямку, натомість, в моєму же розумінні, розмір сфери трансакційних завдань і викликаних ними витрат – це, скоріше, фронт робіт, який заданий потребами виробничого (трансформаційного) процесу і має більш-менш стабільний характер.

Отже, оптимальним може бути не розмір фірми (це заданий параметрами трансформаційного процесу та зовнішнім економічним та інституціональним середовищем континуум трансакційних дій), а співвідношення зовнішніх та внутрішніх трансакційних дій, тобто власне трансакційних та інтеракційних дій і, відповідно, витрат. Аби досягти певної оптимальності, треба збільшувати інституційну ефективність, тобто прагнути до максимального збільшення вказаної вище дельти (різниці між масивом трансакційних дій, виконаних фірмою, та масивом інтеракційних дій, які відбулися всередині фірми за час виконання трансакційних дій). Можна сказати і так: для оптимізації треба досягати виконання якомога більшого континууму трансакційних дій із застосуванням якомога меншого обсягу інтеракційних дій.

¹ Сомов, М. М. (2010). Внутрифирменные трансакции и процессы. *Экономический журнал*, 17, 44-55.

² Сухарев, О. С. (2016). Теория трансакционных издержек: снятие «искусственных парадоксов». *Журнал экономической теории*, 1, 82-95.

Проте, не слід повністю відкидати формулювання Р. Коуза щодо граничної вартості організації кожної нової трансакції всередині фірми та її співставлення з «аналогічною ринковою вартістю» назовні. Але слід зауважити, що це припустимо лише для кола питань аутсорсингу. А сфера, або фронт робіт, що викликані потребами взаємодії з регулюючими органами та іншими питаннями обслуговування трансформаційного процесу, є надто більшою за обсяг відносин, пов'язаних з аутсорсингом.

Проблема ефективності суспільних інститутів та економічних агентів. Поширеною є думка, що ефективність інститутів визначається величиною трансакційних витрат, а саме, чим менше трансакційних витрат, тим ефективніший інститут. Навіть критики цієї позиції, заперечуючи її стосовно інститутів, застосовують її ж щодо економічних агентів, як, наприклад, це робить Кузьмін Є.А.¹

На мою думку, такий підхід до ефективності як інститутів, так і економічних агентів, є хибним. Справа в тому, що континуум трансакційних дій (як основа наступних трансакційних витрат – його вартісного та часового сліду) визначається, насамперед, обсягами, масштабами трансформаційної (виробничої) діяльності економічного агента. Чим більше обсяг трансформаційної діяльності економічного агента, тим об'єктивно більшим є континуум трансакційних дій, який мусить бути виконаний, як своєрідний супровід (або, як було сказано вище, оболонка) трансформаційних процесів, здійснюваних економічним агентом. Стверджувати, що інституційна ефективність тим менша, чим більше трансакційних витрат (а, значить, і трансакційних дій), це те саме, що стверджувати, що ефективність будь-якого виробника тим нижча, чим більший фронт робіт перед ним стоїть. Фронт робіт сам по собі не задає ефективності.

Казати про зворотну залежність між ефективністю інституту або економічного агента та величиною трансакційних витрат можна щодо частини трансакційних витрат, яка продукується всередині інституту або економічного агента і у першому приближенні відповідає поняттю інтеракційних витрат в сенсі Архієреєва та інтернакційних згідно моєї термінології. Надмірне продукування внутрішніх трансакційних (інтернакційних) дій і витрат, дійсно, знижують ефективність інституту та економічного агента та сигналізують про її зниження.

Висновки. Трансакційні дії є невід'ємною частиною економічних процесів, їх принципово неможливо запобігти, усунути; вони не можуть дорівнювати нулю². Вся сукупність трансакційних дій економічного агента є функцією від обсягу й інших параметрів (наприклад, швидкості) трансформаційних процесів, задається цими параметрами і характеристиками зовнішнього середовища, і утворює континуум трансформаційних дій.

Трансформаційні витрати є вартісним (або вартісно-часовим) проявом континууму трансакційних дій, утворюючи його вартісний (або вартісно-часовий) слід. Трансакційні процеси мають двоїсту сутність: з одного боку, це вартісні втрати і витрати часу, а з іншого – трансформаційні дії, які мають бути виконані. Трансакційні процеси утворюють своєрідну оболонку-супровід трансформаційних процесів, якими займаються економічні агенти.

В економічній діяльності має місце процес трансакціозаміщення. Економічний агент усуває певний обсяг трансакцій, але не переміщує його всередину себе в прямому сенсі. Він усуває цей обсяг шляхом виконання, під час якого всередині економічного агента (фірми, корпорації) генерується новий обсяг трансакційних дій та трансакційних витрат.

Розмір фірми в поняттях трансакційних витрат – це не те, що розмір фірми в поняттях капіталу. Розмір фірми в поняттях трансакційних витрат – це обсяг континууму трансакційних дій, тобто обсяг необхідних до виконання трансакційних операцій. Вартісною проекцією сукупності таких дій є трансакційні витрати.

Оптимальним може бути не розмір фірми в такому розумінні (це заданий параметрами трансформаційного процесу та зовнішнім економічним та інституціональним середовищем континуум трансакційних дій), а співвідношення зовнішніх та внутрішніх трансакційних дій, тобто власне трансакційних та інтернакційних дій і, відповідно, витрат. Аби досягти певної оптимальності, треба збільшувати інституційну ефективність, тобто прагнути до максимального збільшення вказаної вище дельти (різниці між масивом трансакційних дій, виконаних фірмою, та масивом інтернакційних

¹ Кузьмін, Е. А. (2013). Трансакционные издержки в оценке уровня благоприятствования условий: вязкость среды и сопротивляемость экономического агента. *Современная экономика: проблемы и решения*, 1 (37), 113-133.

² Це, до речі, одна з причин того, що так звана теорема Коуза має бути переглянута і скоригована.

дій, які відбулися всередині фірми за час виконання трансакційних дій). Можна сказати і так: для оптимізації треба досягти виконання якомога більшого континууму трансакційних дій із застосуванням якомога меншого обсягу інтеракційних дій.

Трансакціозаміщення (трансакціовиміщення) фірми можна вважати новим критерієм і параметром розміру фірми.

References:

1. Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. *Economic Journal* 4 (16), 386-405.
2. Wallis, J., North, D. (1986). *Measuring the Transaction Sector in the American Economy, 1870-1970 in Longterm Factors in American Economic Growth*. Chicago: The University of Chicago Press, 95-148.
3. Arkhieriev, S. I. (2005). *Izderzhki ekspluatatsii ekonomicheskoy sistemy i institutsional'nyy transaktsionnyy sektor ekonomiki. Postsovetskiy institutsionalizm* [The costs of operating the economic system and the institutional transactional sector of the economy. Post-Soviet institutionalism]. Donetsk: Chestnut, 263-285. [in Ukrainian].
4. Coase, R. (1993). *Firma, rynek i pravo* [Firm, market and law]. Moscow: Delo LTD. [in Russian].
5. Kuzmin, E. A. (2013). *Transaktsionnyye izderzhki v otsenke urovnya blagopriyatstvovaniya usloviy: vyazkost sredey i soprotivlyayemost ekonomicheskogo agenta* [Transaction costs in assessing the level of favorable conditions: the viscosity of the environment and the resistance of an economic agent]. *Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya* [Modern Economy: Problems and Solutions], 1 (37), 113-133. [in Russian].
6. Somov, M. M. (2010). *Vnutrifirmennyye transaktsii i protsessy* [Intra-company transactions and processes]. *Ekonomicheskyy zhurnal* [Economic journal], 17, 44-55. [in Russian].
7. Sukharev, O. S. (2016). *Teoriya transaktsionnykh izderzhek: snyatiye «iskusstvennykh paradoksov»* [Transaction cost theory: removal of "artificial paradoxes"]. *Zhurnal ekonomicheskoy teorii* [Journal of Economic Theory], 1, 82-95. [in Russian].
8. Williamson, O. I. (1996). *Ekonomicheskiye instituty kapitalizma: firmy, rynki, «otnoshencheskaya» kontraktatsiya* [Economic institutions of capitalism: firms, markets, "relational" contracting]. St. Petersburg: Lenizdat. [in Russian].
9. Arrow, K. (1993). *Vozmozhnosti i predely rynka kak mekhanizma raspredeleniya resursov* [Opportunities and Limits of the Market as a Resource Allocation Mechanism]. *THESIS*, 2, 19. [in Russian].